

СТАТУС ТА ПОВНОВАЖЕННЯ РЕКТОРА В ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІЙ СТРУКТУРІ ДОКЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті висвітлено особливості становлення перших європейських університетів; визначено специфічні риси їх організаційно-управлінської структури; розкрито вимоги до претендентів на ректорську посаду, коло функціональних обов'язків ректора як голови університетської корпорації, його статус в університетському середовищі і поза ним.

Ключові слова: ректор, докласичний університет, статус, повноваження.

В статье освещены особенности становления первых европейских университетов; определены специфические черты их организационно-управленческой структуры; раскрыты требования к претендентам на ректорскую должность, перечень функциональных обязанностей ректора как главы университетской корпорации, его статус в университетской среде и вне ее.

Ключевые слова: ректор, доклассический университет, статус, полномочия.

Features of becoming of the first European universities are viewed, specific lines of their organizational and administrative structure are defined; requirements to the candidates on rector's position, circle of functional rector's duties as a head of university corporation, his status in the university environment and out of it are exposed in the given article.

Key words: rector, pre-classical university, status, plenary power.

Постановка проблеми. Чітка європейська спрямованість сучасного зовнішньополітичного курсу України, інтеграція до європейського освітнього простору актуалізують проблему вивчення й узагальнення найкращих зразків зарубіжного досвіду. У цьому контексті особливий інтерес становить вища

освіта західноєвропейських держав, де дев'ять століть потому виникли перші університети та накопичено колосальний досвід щодо їх адаптації до потреб суспільства, забезпечення демократичних засад діяльності, автономії, якості навчання тощо.

Європейський досвід свідчить, що адміністрування та керування вищими навчальними закладами має засновуватися на визначальних принципах поваги до інституційної автономії та академічної свободи, відкритості й прозорості, суспільної відповідальності. Вищезазначене зумовлює необхідність ретельного і всебічного вивчення надбань минулого щодо організації освітнього менеджменту з метою визначення шляхів їх використання в умовах розбудови національної системи вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історіографічний аналіз проблеми засвідчив, що окремі аспекти організації вищої (університетської) освіти провідних європейських держав (Великобританія, Франція, Німеччина, Польща, Іспанія, Нідерланди тощо) на сучасному етапі знайшли відображення в наукових доробках Я. Бельмаз, О. Бочарової, О. Глузмана, О. Кузнецової, В. Лугового, Г. Поберезької, А. Ржевської, А. Сбруєвої, В. Червонецького та ін. Історичний контекст становлення та розвитку європейської системи університетської освіти вивчали О. Дубасенюк, Л. Зеленська, М. Ладижець, М. Поляков, Т. Разуменко, В. Савчук, В. Струков та ін. Утім, особливості діяльності окремих управлінських інституцій у складі перших європейських університетів не знайшли належного висвітлення в історико-педагогічній літературі.

Мета статті – схарактеризувати статус та повноваження ректора в умовах інституційної, академічної, фінансової автономії університетів Західної Європи XII-XIV століть.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, докласичний університет став продуктом західноєвропейської середньовічної цивілізації. Це було дійсно учнівсько-вчительське, згуртоване в корпорацію, вчене братство – аналог цеху середньовічних ремісників, де схоляр – учень, бакалавр – підмайстер, магістр чи доктор – майстер. Як і будь-яка інша середньовічна корпорація, університет був наділений автономією, а отже, передусім дбав про зміцнення свого правового статусу й домагався того, що називали академічною свободою в її первинному розумінні: по-перше, непідсудності членів цієї корпорації іншим

органам, окрім власного суду; по-друге, вільного пересування професорів та студентів територією Європи (*peregrinato academica*); по-третє, дозволу випускникам університету, що здобули ступінь магістра чи доктора, читати лекції не лише в рідному університеті, а й у будь-якому іншому, за власним бажанням. У такий спосіб протягом XIII – XIV століття сформувався унікальний для середньовічного суспільства академічний простір, де не було кордонів між країнами. Не підвладний місцевому законодавству, середньовічний університет спершу не мав навіть постійного місця перебування, міг легко мігрувати й лише дещо пізніше почав споруджувати власні будівлі [2, с. 12].

Суттєвою ознакою, притаманною середньовічному університету, був його церковний характер. Хто б не був засновником університету - міська комуна, світський чи духовний князь, або зрештою всесвітня влада папи або імператора - його економічний добробут спирався переважно на церковні запити. До того ж, тісні зв'язки університету з церквою позначилися й на організації його побуту, де «царював монастирський дух» [3, с. 95].

На початок XIV століття склалися загальні засади діяльності європейського (докласичного) університету, як-от:

- викладання охоплювало не тільки «сім вільних мистецтв», але й право (цивільне й канонічне), а також медицину. Однак перевага надавалася теології, яка ще не відокремилася від філософії;

- до складу університету зараховувалася не лише молодь, але й зрілі люди, інколи високі духовні чи світські посадовці, наприклад, архідиякони та прелати. У зв'язку з цим слово «*studentes*» використовувалося для позначення не лише учнів (схолярів), а й усіх тих, хто «штудіює», тобто присвячує свої сили науковим заняттям. Останні, в свою чергу, утворювали корпорації схолярів («*universitas scholarium*») й магістрів («*universitas magistrorum*»);

- університет користувався правом промації, тобто надання наукового ступеня. Показово, що наявність наукового ступеня однієї з шкіл давала можливість викладати в будь-якому університеті без додаткових іспитів;

- члени університету підлягали загальній юрисдикції власного суду замість загальної відповідальності перед міським судом;

- як учителі, так і учні позбавлялися права вступати у шлюбні відносини. Для спільного проживання створювалися так звані *collegia* – гуртожитки або бурси;

- як автономна корпорація, університет набув права видавати власні закони, статuti, розпорядження, які регламентували оплату праці викладачів, прийоми й методи викладання, дисциплінарні норми, порядок проведення іспитів тощо [2, с. 12].

Однак, не дивлячись на свою спільну корпоративну природу, перші середньовічні університети (Болонський, Паризький, Оксфордський, Кембріджський), які прийнято іменувати «материнськими», різнилися між собою насамперед організаційною структурою та системою управління, в якій ключові позиції належали ректору.

Як відомо, Болонський університет бере свій початок з 1088 року, коли на снові Болонської юридичної школи було засновано університет, хоча юридичне визнання корпорація болонських схолярів отримала лише 1224 року. Основна відмінна ознака названого університету полягала в тому, що головну роль в його управлінні відігравала корпорація схолярів (*universitas scholarium*), а не асоціація професорів (*universitas magistrorum*), виключній владі якої зазвичай підкорялися учні [4, с. 52]. Саме корпорації студентів за відповідними угодами «наймали» тих магістрів і докторів, чиї лекції вони бажали слухати. Останні одержували гонорар за укладеною угодою й зобов'язувалися ніде, окрім Болоньї, не викладати. Перебуваючи за статутом у повній залежності від університету і будучи вільними лише в керівництві заняттями студентів, вони завойовували авторитет і вплив на слухачів виключно завдяки своїм особистісним якостям й педагогічному таланту [4, с. 52].

Корпорація болонських студентів (схолярів) не була однорідною. Вона поділялася на цинтрамонтанів (тих, хто прийшов до університету з Італії) та ультрамонтанів (тих, хто прийшов із-за Альп) на зразок чинних на той час земляцтв або націй [8, с. 753]. Певний час їх також називали університетами й вони складали дві частини одного загального (Болонського) університету. Окрім того, до складу університету входили й об'єднання (*universitas*) медиків та артистів. Кожен із названих університетів поділявся на нації (провінції). Зокрема, згідно з дослідженням М. Суворова [7], 1265 року університет цинтрамонтанів мав до 18 провінцій, а університет ультрамонтанів – до 13.

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що структура Болонського університету мала такий вигляд: університети цинтрамонтанів та ультрамонтанів, кожен з яких очолював виборний ректор; університет вільних мистецтв (артистичний) зі своїм ректором; теологічна школа (виникла у XIV ст.) і колегія докторів (*magistrarium*) [5, с. 29]. Ректори університетів та їхні радники (*consilsarii*), що обиралися на загальних зборах націй, складали правління загального юридичного університету. Одного спільного ректора для керівництва Болонським університетом почали обирати лише з XVI століття, коли поділ студентів на «своїх» і «чужих» втратив первинне значення [7, с. 108].

В аспекті досліджуваної проблеми привертає увагу той факт, що оскільки право обирати ректора надавалось лише студентам зі свого середовища, то обіймати цю посаду міг тільки студент (схолар). До претендента на ректорську посаду висувалась низка вимог, а саме: він повинен мати духовний сан, оскільки ректор-мирянин не міг здійснювати університетську юрисдикцію над духовними членами університету; це мала бути особа знатного походження, що володіла певним майном; вік претендента встановлювався не нижче 22-25 років [8, с. 755].

Аналіз статутів Болонського університету [1] дозволив визначити коло обов'язків ректора: протягом місяця ознайомитися з діючими статутами; доводити до відома студентів (схоларів) через нотаріуса або педеля їх зміст; турбуватися про своєчасність дзвінків, які сповіщають про початок занять; складати списки студентів (схоларів); розглядати всі скарги щодо порушень посадовими особами своїх обов'язків; здійснювати контроль за своєчасною оплатою студентами занять; скликати загальні збори через своїх радників або педеля; головувати під час проведення загальних зборів, не допускаючи внесення змін до чинних статутів без попереднього схвалення радниками або синдиками.

Показово, що для перевірки діяльності ректорів, що складали повноваження, обирали синдиків, які утворювали змішану комісію із чотирьох членів (по два представники від ультрамонтанів і цинтрамонтанів) [1].

У процесі наукового пошуку встановлено, що на відміну від Болонського Паризький університет (заснований близько 1200 року) мав певні особливості в структурній організації та системі управління. Залежно від того чи іншого періоду, в його структурі виокремлювалось три або чотири факультети:

теологічний, юридичний, медичний і факультет вільних мистецтв (артистичний). Зазвичай, факультет вільних мистецтв уважався найнижчим за рангом і складався з чотирьох націй (французька, пікардійська, англійська, норманська), до складу яких зараховували як схолярів, так і магістрів. Доктори ж трьох інших факультетів перебували поза межами будь-яких націй [7, с. 44]. Викладач з найвищим ученим ступенем на факультеті вільних мистецтв іменувався магістром, на трьох інших – доктором.

Своєрідність організаційної структури Паризького університету позначилася й на його управлінні. Зокрема, факультети й нації виступали як самостійні корпорації: мали свої статuti, власне майно, печатку тощо. Відповідно кожна нація і кожен факультет обирали своїх керівників. Для нації це були прокуратори, для факультетів – декани. Усі об'єднані нації очолював ректор, а оскільки нації існували лише на факультеті вільних мистецтв, то посада декана за наявності ректора виявилася тут зайвою [5, с. 31]. Посади ректора й деканів були виборними, а ось термін перебування на цих посадах змінювався. Деканів, як правило, обирали на рік, прокураторів (прокторів) – на місяць, ректора спочатку на місяць, надалі на три місяці. Виборчим правом, як активним, так і пасивним, володіли лише викладачі. Поступово ректор факультету вільних мистецтв, як найбільшого за кількістю студентів, став очолювати увесь університет, але й надалі за традицією обирався лише зі складу магістрів цього ж факультету (*artia liberty*) [7, с. 117]. У виборах ректора доктори трьох вищих факультетів університету участі не брали.

Підкреслимо, що саме «паризька» модель університету з її організаційно-управлінською структурою була запозичена іншими європейськими університетами доби Середньовіччя, зокрема німецькими – Краківським (1364 р.), Віденським і Женевським (1365 р.), Гейдельберзьким (1386 р.), Кельнським (1388 р.) тощо. Головною їх ознакою була наявність автономної юрисдикції й виборчого права. Зокрема, ректора обирали зі свого середовища магістри й доктори університету. Проте правом висувати кандидатуру на ректорську посаду, на відміну від Паризького університету, користувалися всі факультети. Термін перебування на ректорській посаді визначався світською владою й коливався від 1 року до 3 місяців. Наприклад, у Гейдельберзькому університеті відповідно до наказу курфюрста ректора обирали чотири рази на рік [6, с. 35].

Іменування ректора титулом «величність» (*magnificus*), «головний магістр штудії» (*obersten Schulmeister*) свідчило про його високий статус в університетському середовищі. Ректор головував на засіданнях ради університету й на загальних зборах магістрів і ліценціатів, приймав присягу у майбутніх учителів і школярів, заносив їхні прізвища до матрикулярної книги. Окрім цього, компетенції ректора підлягали справи, що були пов'язані з облаштуванням гуртожитків, використанням університетських коштів, продажем й купівлею книг для університету, здійсненням судочинства над членами університетської корпорації. Зауважимо, що саме ректор мав розглядати кримінальні й цивільні справи (наприклад, крадіжки, сутички членів університету з городянами, порушення останніми університетських правил) і виносити вирок підсудним на підставі чинних статутів, як-от: штраф, перебування в карцері, публічне оголошення догани тощо [6, с. 36].

Вищезазначений перелік повноважень ректора доповнювали ще й такі: виплата школярам і магістрам коштів за житло, ремонт будівель, де проживали члени університетської корпорації, забезпечення університету всім необхідним для життєдіяльності, підтримання зв'язків з міською адміністрацією й жителями міст [6, с. 36].

Зазначимо, що світська влада в окреслений період позбавлялася права втручатися у справи університету, а тим паче в компетенцію ректора. Наприклад, спеціальною грамотою курфюрста посадовим особам міста Гейдельберга заборонялося втручатися у справи, підвідомчі ректору, під страхом стягнення у розмірі 100 флоринів і втрати займаної посади. Навпаки до їхніх обов'язків належало «всілякими способами сприяти виконанню рішень, ухвалених ректором» [6, с. 36].

За виконання окреслених функцій ректор отримував матеріальну винагороду. Остання доповнювалася князівськими або міськими стипендіями, пребендами від церкви, а також коштами, сплаченими відповідно до встановлених штрафів. Так, дисциплінарні статuti Гейдельберзького університету, визначаючи розмір штрафу, акцентували увагу на тому, що половина від суми має бути сплачена ректору, інша ж половина – на користь університету [6, с. 36].

В аспекті досліджуваної проблеми привертає увагу той факт, що в середньовічному німецькому університеті постать ректора оточувалася загальними почестями. У святкових процесіях ректор завжди з'являвся з

жезлом (найчастіше срібним), що слугував символом високого титулу. За свідченням дописувачів [5; 6; 7], в окреслений період почесну ректорську посаду як правило, посідали особи з академічною освітою й відповідним духовним саном. Ректор, будучи магістром університету, був зобов'язаний зберігати обітницю безшлюбності.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що правовий статус ректора як голови університетської корпорації, а також коло його повноважень в організаційно-управлінській структурі ВНЗ почали формуватися в період становлення докласичного університету, зокрема його «материнських» моделей. На законодавчому рівні названі питання знайшли відображення в університетських статутах. З огляду на корпоративну природу середньовічних університетів, їх широку автономію й правову юрисдикцію на ректора покладалося функції загального керівництва університетом, судочинства над членами університетської корпорації й підтримання зв'язків з міською й церковною владою. Статус ректора в університетському середовищі був досить високим, не дивлячись на короткочасність терміну перебування на займаній посаді і її виборність.

Дослідження не висвітлює всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребує правовий статус ректора в умовах розбудови вищої школи в Україні VI-XVIII століть.

Література

1. Документы по истории университетов Европы XII-XV вв. : учеб. пособие / [под ред. и с предисл. А. Москаленко]. – Воронеж : Воронеж. пед. ин-т, 1973. – 157 с.
2. Зеленська Л.Д. Учена рада університету: історія, теорія, досвід : монографія / Л.Д. Зеленська ; Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. – Х. : ХНАДУ, 2011. – 480 с.
3. Кавелин К.Д. Устройство и управление немецких университетов / К.Д. Кавелин. – Собр. соч. – СПб., 1899. – Т.3. – С.91-239.
4. Модернізація освіти України у контексті євро інтеграційних процесів: історико-педагогічний аспект [Текст] / О.А. Дубасенюк, Н.Г. Сидорчук, О.А.Черемис та ін.; за заг. ред.: Н.Г. Сидорчук]. : Житомирський держ. ун-т ім. І.Франка. – Житомир : ЖДУ, 2008. – 297 с.

5. Поляков М.В. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи / М.В. Поляков, В.С. Савчук . – К. : Генеза, 2004. – 416 с.

6. Струков В.Г. Экономическое и юридическое положение первых немецких университетов конца XIV- начала XV вв. / В.Г. Струков // Из истории университетов Европы XIII-XVвеков : межвуз. сб. – Воронеж, 1984. – С. 29-41.

7. Суворов Н. Средневековые университеты / Н. Суворов. – М. : Типолит. т-ва Кушеров и К, 1898. – 245 с.

8. Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб., 1902. – С.751-803. – Т.XXXIV.